

ІСПАНСЬКИЙ ЛЕКЦІЙНИЙ ДИСКУРС ПРО СОЦІАЛЬНУ ПЕДАГОГІКУ У 1920-Х РОКАХ

SPANISH LECTURE DISCOURSE ON SOCIAL PEDAGOGY IN THE 1920S

У статті порушено проблему змісту лекційного дискурсу іспанських освітян про соціальну педагогіку у 1920-х роках. Наведено приклади публічних лекцій іспанських освітян, що викладалися у 1920-х роках (переважно у наукових товариствах й освітніх інституціях) та присвячувалися соціальній педагогіці – новітньому науковому напрямку. З'ясовано, що соціально-педагогічна проблематика лекційного дискурсу упродовж 1920-х років викликала великий живий інтерес педагогічної громадськості у різних кутках Іспанії.

Іспанський лекційний дискурс про соціальну педагогіку 1920-х років був представлений як добре знайомими педагогами (Едуардо Вінсенті, Марселіно Домінго, Марія де Маесту, Луїс де Сулуєта, Фернандо Сан Мартін, Фелікс Рестрепо та інші), так і маловідомими освітянами (зокрема, Сантос Діас де Сантільяна, Фаустіно Мартінес, Антоніо Гіль, Рафаель Реїна, Давід Діас, Сепінья Тамаро, Антоніо де ла Камара та багато інших).

Показано, що іспанський лекційний дискурс про соціальну педагогіку у 1920-х роках охоплював значне коло наукових питань, як-от: питання про генезу соціальної педагогіки; співвідношення соціальної педагогіки та індивідуальної; зв'язок соціальної педагогіки і «соціального питання»; значення соціального виховання для людини, суспільства та держави; соціально-педагогічні умови подолання масової неграмотності населення тощо.

Установлено, що одна з провідних тем іспанського лекційного педагогічного дискурсу – робітниче соціальне виховання (робітничка, або пролетарська, педагогіка). Упродовж 1920-х років на зібраннях робітничих організацій часто виголошувалися лекційні промови на теми соціальної педагогіки та соціального виховання, висловлювалися ідеї про покращення освітніх умов для робітничого класу та робітничої молоді. Зазначено про те, що католицькі організації в Іспанії рішуче пропагували ідеї соціальної педагогіки у 1920-х роках.

Ключові слова: іспанський лекційний дискурс, іспанські освітяни, соціальна педагогіка, соціальне виховання, «соціальне питання», соціально-педагогічна проблематика, лекційні промови.

The article raises the issue of the content of the lecture discourse of Spanish educators on social pedagogy in the 1920s. Examples of public lectures by Spanish educators that were given in the 1920s (mainly in scientific societies and educational institutions) and were devoted to social pedagogy – a new scientific direction are presented. It is found that the socio-pedagogical issues of the lecture discourse during the 1920s aroused great lively interest of the pedagogical community in different parts of Spain.

The Spanish lecture discourse on social pedagogy of the 1920s was represented by both well-known educators (Eduardo Vincenti, Marcelino Domingo, María de Maeztu, Luis de Zulueta, Fernando San Martín, Félix Restrepo, and others) and lesser-known educators (including Santos Díaz de Santillana, Faustino Martínez, Antonio Gil, Rafael Reina, David Díaz, Sapiña Tamaro, Antonio de la Camara, and many others).

It is shown that the Spanish lecture discourse on social pedagogy in the 1920s covered a significant range of scientific issues, such as: the question of the genesis of social pedagogy; the relationship between social pedagogy and individual pedagogy; the connection between social pedagogy and the «social question»; the importance of social education for a person, society and the state; socio-pedagogical conditions for overcoming mass illiteracy of the population, etc.

It is established that one of the leading themes of the Spanish lecture pedagogical discourse is labor social education (worker, or proletarian, pedagogy). During the 1920s, lectures on the topics of social pedagogy and social education were often given at meetings of labor organizations, and ideas were expressed about improving educational conditions for the working class and working youth. It is noted that catholic organizations in Spain strongly promoted the ideas of social pedagogy in the 1920s.

Key words: the Spanish lecture discourse, Spanish educators, social pedagogy, social education, «social question», social and pedagogical problems, lecture speeches.

УДК 37.013.42(460)»1920/1929»
DOI <https://doi.org/10.32782/ip/85.1.2>

Зайченко Н.І.,

докт. пед. наук, професор,
професор кафедри соціальної роботи
та освітніх і педагогічних наук
Національного університету
«Чернігівський колегіум»
імені Т.Г. Шевченка

Постановка проблеми у загальному вигляді.

Упродовж 1920-х років лекційні виступи іспанських освітян, присвячені соціальній педагогіці, численно зростали. На зібрання наукових товариств, просвітницьких, робітничих, католицьких організацій дедалі частіше запрошувалися освітяни, котрі досліджували питання соціальної педагогіки та соціального виховання або у своїй практиці застосовували передовий педагогічний досвід. Повідомлення про ці заходи широко висвітлювалися в іспанській пресі, як у мадридських періодичних

виданнях (наприклад, часопис «Сучасна школа», газети «Світ», «Голос», «Прийдешнє століття» та інші), так і у регіональних (зокрема, газети «День Паленсії», «Провінції», «Кореспонденція Валенсії», «Аделантадо Сеговії», «Новий день» тощо).

Іспанський лекційний педагогічний дискурс 1920-х років пронизаний рефлексіями стосовно соціально-педагогічної науки, її витоків, предметного поля, видатних представників. У ньому відбилися прагнення іспанських освітян обґрунтувати соціальну природу виховання, а також значення

соціального виховання для людини, суспільства та держави.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Історія світової соціальної педагогіки приховує ще багато таємниць. Становлення та розвиток соціальної педагогіки як науки в Україні у 1920–1990-х роках вивчала вітчизняна педагогиня Л. Штефан. Розвиток соціальної педагогіки в соціокультурному контексті досліджувала українська науковиця А. Рижанова. Окремі історичні аспекти становлення наукової соціальної педагогіки висвітлювала О. Безпалько. Питання історії іспанської соціальної педагогіки розкрито в наукових розвідках Х. Кінтани (J. Quintana Cabanas), П. Фермосо Естебанеса (P. Feroso Estebanez), А. Тіани (A. Tiana Ferrer), Х. Каріде Гомеса (J. Caride Gomez), Х. Саеса Карпераса (J. Saez Carreras), С. Торіо Лопес (S. Torio Lopez) та інших.

Вивчення іспанського лекційного дискурсу про соціальну педагогіку у 1920-х роках здійснювалося у контексті історико-педагогічного дослідження освітніх процесів (Н. Дем'яненко, Н. Дічек, В. Майборода та інші), філософського осмислення педагогічних й освітніх феноменів (А. Бойко, В. Луговий, В. Шевченко та інші), порівняльного аналізу закордонного досвіду педагогічної теорії і практики (Т. Левченко, О. Локшина, О. Матвієнко та інші).

Мета статті – з'ясувати зміст іспанського лекційного дискурсу про соціальну педагогіку у 1920-х роках; навести приклади публічних лекцій іспанських освітян, що викладалися у 1920-х роках та присвячувалися соціальній педагогіці – новітньому науковому напрямку.

Виклад основного матеріалу. 7–8 лютого 1920 року на зібраннях валенсійського Педагогічного Атенея студенти вчительської нормальної школи представляли наукові доповіді. Одним із учасників зібрання був Андрес Кальвете (Andres Calvete Bru). У своєму виступі на тему «Соціальне виховання» студент пояснював значення соціального виховання у суспільстві для сьогодення та прийдешнього [1, с. 1].

У мадридському Атенеї 10 грудня 1920 року політик Нісето Алькала-Самора (Niceto Alcala-Zamora) виступав із доповіддю про актуальну політичну ситуацію в Іспанії, у якій наголошував на важливості соціального виховання як інструменту політичної трансформації [2, с. 2].

18 травня 1921 року на зібранні Барселонського Товариства друзів просвітництва сеньйор Едуардо Вінсенті (Eduardo Vincenti) представив доповідь на тему «Педагогічні питання: початкова школа, трудова школа та університет» [3]. Знаний освітянин стверджував, що сучасна школа має здійснювати передусім громадянське, соціальне, моральне та розумове виховання; від початкової освіти до університетської людина має набувати трудових навичок. Проблема освіти в Іспанії

доповідач характеризував як «україн складну» і доводив необхідність втручання в освітню сферу з боку держави в усіх ланках, адже у країні велика нестача шкіл [3, с. 3].

На відкритті навчального курсу 1921/1922 у соборній семінарії Сан-Хосе-де-Паленсія 1 жовтня 1921 року Матіас Алонсо (Matias Alonso) викладав лекцію «Про соціальну педагогіку» [4]. У лекційному дискурсі доповідач зазначав про зв'язок соціальної педагогіки та «соціального питання»; підкреслював, що соціальна педагогіка як наука має слугувати суспільному добробуту та людському прогресу [4, с. 2].

У лекції Марселіно Домінго (Marcelino Domingo) «Соціальна педагогіка Наторпа» [5], прочитаній у Мадридському національному університеті 14 січня 1922 року, здійснювався аналіз поглядів видатного німецького філософа Пауля Наторпа (Paul Gerhard Natorp) стосовно соціально-педагогічної науки.

Освітянин Мануель Рубіо (Manuel Rubio Cercas) в установі Католицької дії 28 березня 1922 року викладав лекцію на тему «Соціальна педагогіка» [6], у якій обґрунтовував значення суспільства у вихованні особистості. Лектор зосереджував увагу слухачів на таких проблемних аспектах, як соціальна природа людини, суспільні класи, соціальні обов'язки особистості та багатьох інших.

Шкільний учитель Фернандо Сан Мартін (Fernando San Martin) у лекції «Соціальна педагогіка і вчитель» [7], викладений в актовій залі Інституту Уески 28 липня 1922 року, розмірковував про становлення соціально-педагогічної науки, цитував Генріха Песталоцці, Пауля Наторпа та інших великих педагогів. Лектор констатував: «Суспільство є основним вихователем. Суспільство виховує та навчає на вулиці, на площі, у театрі, всюди» [7, с. 583].

Фернандо Сан Мартін також доводив, що роль учителя у суспільстві має бути набагато ширшою за наявну в дійсності. Суспільна роль учителя не може бути обмежена індивідуальним навчанням дитини, не може зводитися лише до викладання. Вона полягає у соціальному вихованні дитинства, у спрямуванні людини на життя в спільноті, у сприянні організації і розвитку школи як демократичної інституції [7, с. 584].

На зібранні католицьких учителів у Сан Касьяно в жовтні 1922 року Пабло Груас (Pablo Gruas) викладав лекцію на тему «Соціальна педагогіка» [8].

Увечері 16 травня 1923 року на зібранні, організованому католицькими робітничими профспілками з нагоди трудового свята, Мануель Санчес (Manuel Sanchez Guerra) у своєму виступі висловлював міркування про необхідність започаткування освітніх курсів для робітників як найбільш дієвих інструментів досягнення соціального виховання [9, с. 2].

22 січня 1925 року вчитель християнських шкіл Пуебла-де-ла-Кальсади Сантос Діас де Сантільяна (Santos Diaz de Santillana) у лекції «Соціальна педагогіка» [10] наголошував на важливості подолання масової неграмотності в Іспанії. Особливо високий показник неграмотності фіксувався у південних регіонах країни. За офіційними даними, в Хаені налічувалося 77% неписьменних осіб, в Альмерії – 78%, у Малазі – 79% [10, с. 4].

Падре Фелікс Рестрепо (Felix Restrepo) у Католицькій університетській академії 2 квітня 1925 року розпочав викладання курсу лекцій із соціальної педагогіки. У ході першої лекції на тему «Виховання і суспільство» [11] було висвітлено питання про сутність виховання та фактори виховання; проаналізовано вплив держави на виховання людини.

В іншій лекції освітнього курсу «Виховання і суспільна організація» [12], прочитаній 16 квітня 1925 року, Фелікс Рестрепо значну увагу приділив філософським і педагогічним вченням Джона Локка, Жан-Жака Руссо, Йоганна Гербарта, Отто Вільмана та інших, характеризував соціально-педагогічні ідеї зазначених європейських мислителів.

У лекції «Виховання і соціальне питання» [13] 23 квітня 1925 року Фелікс Рестрепо здійснював аналіз соціальної нерівності у суспільстві, соціальної політики у державі; підкреслював роль держави і церкви у розв'язанні «соціального питання»; пояснював значення всезагального просвітництва.

Упродовж студентського тижня в Саморі на початку березня 1926 року проводилися різні лекторії для студентства міста. На першому зібранні студентського «Товариства де Сан-Мартін Сід» викладач вчительської школи Фаустіно Мартінес (Faustino Martinez Castillejo) прочитав лекцію на тему «Соціальне виховання» [14].

9 травня 1926 року Мігель Санчес (Miguel Andres Sanchez) викладав лекцію «Соціальне виховання, домашнє вогнище та школа» [15] для громадськості Канталехо у серії організованих місцевою владою освітніх курсів.

30 травня 1926 року на вечірньому зібранні Католицького центру робітників у Кадисі Анхель Паскуаль (Angel Rodriguez Pascual) представив доповідь «Соціальне виховання молоді» [16], котра була з великим інтересом прийнята присутніми.

Севільський Атенеї організував 12 липня 1926 року свято у мальовничому містечку Алькала-де-Гуадаїра, про що повідомлялося у № 9592 севільської газети «Ліберал». Із вітальним словом до атенеїстів звернулися сеньйори алькальд Гутьєррес Кальдерон (Gutierrez Calderon), приходський священик Сантьяго-де-Алькала Лопес Ромеро (Lopez Romero), президент севільського Атенеї граф Коломбі (Colombi), віце-президент

Атенеї Браво Феррер (Bravo Ferrer) та інші поважні особи. На заході правник Хосе Монхе Берналь (Jose Monge Bernal) представив цікаву доповідь на тему «Соціальна педагогіка» [17], у якій розмислював стосовно обов'язків людини по відношенню до родини, міста, народу. Доповідач переконував слухачів у тому, що «виховання має надаватися людині для розвинення її почуттів, спрямовуватися на те, щоби людина стала прикладом суспільного життя, зразковим громадянином, почесним та гідним патріотом» [17, с. 1].

Раніше, 9 лютого 1924 року Хосе Монхе Берналь викладав лекцію «Соціальна педагогіка: зауваження та коментарі» [18], першу з циклу лекцій, організованих Федерацією католицьких робітничих профспілок Севільї. Провідна ідея лекції полягала в тому, щоби з'ясувати відношення педагогіки і «соціального питання». Лектор здійснював аналіз цього відношення з позицій матеріалізму, раціоналізму та католицизму. На погляд Хосе Монхе, основою соціальної педагогіки має стати християнська доктрина з чітко означеними моральними заповідями сім'ї, чоловіка та жінки; тоді суспільне виховання людини, котре витікає з сімейного, сприятиме, аби людина дбала про добробут ближніх з усією любов'ю та безкористям [18, с. 1].

На святкуванні католицько-аграрного соціального тижня у Вільялоні у лютому 1927 року падре Неварес (Sisinio Nevares) представив лекцію про значення соціального виховання [19, с. 2].

На початку липня 1927 року севільський Атенеї організував просвітницький курс народних бесід. Правник Сальвадор Аларкон (Salvador Alarcon) запропонував лекцію на тему «Соціальне виховання» [20].

Іспанський освітянин Луїс де Сулуета (Luis de Zulueta) 25 грудня 1927 року у Гавані викладав шосту лекцію з педагогічного циклу, яку присвятив соціальній педагогіці. Лектор зосереджував увагу на тому, що між індивідуальною і соціальною педагогікою наявна велика суперечність, адже у кожній людині має плекатися неповторна особистість, проте ця особистість неможлива без суспільного буття [21, с. 28].

У № 3062 від 4 лютого 1928 року кордовської газети «Голос» повідомлялося: «Ввечері о восьмій годині сеньйор Педро Альгаба (Pedro Algaba) проведитиме лекцію на тему «Соціальне виховання» у будинку Католицької різноробочої профспілки, що на вулиці Сан Пабло, 34» [22, с. 5].

У замітці про цей захід Хосе Рекена (Jose Varo Requena) підкреслював, що вражаючий виступ Педро Альгаби був адресований передусім представникам робітничого класу, а «лектор – наш колега, робітник, як ми» [23, с. 2].

Учитель Давид Діас (David Diaz) на зібранні Організації «Валенсійська республіканська молодь» 10 березня 1928 року виступав із

промовою «Соціальна педагогіка» [24], у якій робив наголос на актуальній необхідності світської освіти для всіх дітей в Іспанії, на відході від догматів церкви у навчанні.

Увечері 11 березня 1928 року у Суспільному католицькому будинку викладач вчительської нормальної школи Антоніо Гіль (Antonio Gil Muñiz) для широкого загалу викладав лекцію «Робітниче соціальне виховання» [25].

13 травня 1928 року освітянин Хосе Руїс Фернандес (Jose Ruiz Fernandez) представив лекцію про соціальне виховання для мадридської педагогічної громадськості. Лектор запропонував кілька просвітницьких ініціатив, що могли би сприяти покращенню освітньої справи у столиці Іспанії [26, с. 7].

Учитель Рафаель Реїна (Rafael Reina y Mendez) 15 листопада 1928 року викладав у народній школі Вільяманріке лекцію на тему «Соціальна педагогіка» [27]. То був лише один із науково-просвітницьких заходів, організованих педагогом для школярів.

16 червня 1929 року на шкільному святі у Касересі інспектор початкового навчання Антоніо де ла Камара (Antonio de la Camara) викладав лекцію, присвячену соціальній та сімейній педагогіці. Провідна ідея лекції полягала в тому, щоб довести: сучасна школа не може діяти наодинці, у справі виховання значущі ролі виконують батьки, священники, влада, тобто різні соціальні суб'єкти [28, с. 7].

30 серпня 1929 року у Суспільному центрі м. Суеки викладач Інституту Теруеля Сапінья Тамаро (Sapifia Tamaro) представляв лекцію на тему «Школа та соціальне виховання» [29].

Знана іспанська педагогиня Марія де Маесту (Maria de Maeztu) у грудні 1929 року запропонувала проведення лекторію в Іспано-кубинській інституції культури. Одна з лекцій присвячувалася постаті Генріха Песталоцці та педагогічним ідеям про соціальне виховання [30, с. 10].

Висновки. Іспанський лекційний дискурс про соціальну педагогіку у 1920-х роках – розмаїтий і мозаїчний. У ньому дедалі гостріше окреслювалися проблеми демократизації освіти, робітничого соціального виховання, зв'язку соціальної педагогіки зі «соціальним питанням» тощо.

Лекційна промова – це жива думка, завжди супроводжувана переживаннями й оцінками лектора. З одного боку, вона – підсумок тривалих рефлексій стосовно наболілих епохальних питань, актуальних значень, найзагальніших ідей історії та сучасності. З іншого – гарна лекція передбачає творення (сотворення) смислів, відгук у душах слухачів, тобто вона сама – дослідницький пошук. Часто саме в ході лекційного виступу, коли прилюдно проговорюються думки, – прояснюються необхідні питання або вони бачаться виразніше, точніше, повніше.

Іспанський лекційний дискурс про соціальну педагогіку 1920-х років – то масштабний пошук відповідей на фундаментальні педагогічні питання про сутність освіти та її суспільний характер і безліч інших. Соціальна педагогіка втілювала реформаторсько-педагогічні інтенції освітянської думки у першій третині XX століття найбільшим чином, вона фактично ототожнювалася з народним просвітництвом; подальший соціально-педагогічний поворот світової педагогіки – підтвердження цього. Одне зі свідчень живого творення думки про соціальну педагогіку як реформаторсько-педагогічний напрям – захоплюючий лекційний освітянський дискурс, розгорнутий в Іспанії у 1920-х роках.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Ateneo Pedagogico. *La Correspondencia de Valencia*. Jueves 12 de febrero de 1920. № 18021, año XLIII. P. 1.
2. El Sr. Alcala-Zamora en el Ateneo. *La Voz*. Madrid, 11 de diciembre de 1920. № 141, año I. P. 2.
3. El problema de la enseñanza. Conferencia del Sr. Vincenti en el Fomento del Trabajo Nacional. *La Publicidad*. Madrid, Sabado 21 de mayo de 1921. № 12051, año XLI. P. 3.
4. Curso academico de 1921 a 1922. Solemnes sesiones de apertura. *El Dia de Palencia*. Sabado 1 de octubre de 1921. № 10120, año XXXII. P. 2.
5. Una conferencia de D. Marcelino Domingo en la Universidad. «La pedagogia social de Natorp». *Diario de la Marina*. Habana, Domingo 15 de enero de 1922. № 13, año XC. P. 1.
6. Sobre pedagogia social. Conferencia a las señoras. *Las Provincias. Diario de Valencia*. Valencia, Miercoles 29 de marzo de 1922. № 16361, año 57. P. 5.
7. San Martin F. La pedagogia social y el maestro. Conferencia dada en el Paraninfo del Instituto de Huesca el día 28 de julio de 1922. *La Escuela Moderna*. 1922. № 371, agosto. P. 575–585.
8. Fiesta de San Casiano. *El Debate*. Madrid, Martes 10 de octubre de 1922. № 4129, año XII. P. 3.
9. Reunion de los obreros catolicos. *Diario de Cordoba*. Miercoles 16 de mayo de 1923. № 32241, año LXXIV. P. 2.
10. Sanchez P. De Montijo. Conferencia cultural. *Correo de la mañana*. Badajoz, Martes 27 de enero de 1925. № 3397, año XII. P. 4.
11. Academia Catolica Universitaria. Conferencia del padre Restrepo, S. J. *El Universo*. Madrid, Viernes 3 de abril de 1925. № 10204, año XXVI. P. 1–2.
12. Pedagogia social. *La Prensa*. Madrid, Viernes 17 de abril de 1925. № 5378, año XIX. P. 2.
13. Academia Catolica Universitaria. Ultima conferencia del padre Restrepo, S. J. *El Siglo Futuro*. Madrid, Viernes 24 de abril de 1925. № 5518, año XVIII. P. 3.
14. Semana del Estudiante. *El Universo*. Madrid, Miercoles 10 de marzo de 1926. № 10486, año XXVII. P. 3.
15. Cantalejo. Conferencias. *El Adelantado de Segovia*. Martes 11 de mayo de 1926. № 5204, año XXVI. P. 3.

16. En el Centro Catolico de Obreros. *El Noticiero Geditano*. Lunes 31 de mayo de 1926. № 2394, año VIII. P. 1.

17. El Ateneo, llevando su cultura a los pueblos, celebra una velada en Alcala de Guadaira. *El Liberal*. Sevilla, Martes 13 de julio de 1926. № 9592, año XXVI. P. 1.

18. Conferencia del Sr. Monge Bernal. *El Liberal*. Sevilla, Miercoles 13 de febrero de 1924. № 8475, año XXIV. P. 1.

19. La semana social en Villalon. *El Dia de Palencia*. Lunes 7 de febrero de 1927. № 11710, año XXXVIII. P. 2.

20. El Ateneo va a reanudar las charlas populares. *El Liberal*. Sevilla, Sabado 9 de julio de 1927. № 9950, año XXVII. P. 1.

21. El individuo y la comunidad. *Diario de la Marina*. La Habana, Lunes 26 de diciembre de 1927. № 359, año XCV. P. 28.

22. Noticias locales. Una conferencia. *La Voz*. Cordoba, 4 de febrero de 1928. № 3062, año IX. P. 5.

23. Varo Requena J. Una conferencia y una opinion. *Diario de Cordoba*. Miercoles 8 de febrero de 1928. № 27573, año LXXIX. P. 2.

24. Conferencia por David Diaz. *El Pueblo. Diario Republicano de Valencia*. Domingo 18 de marzo de 1928. № 12493, año XXXVI. P. 4.

25. Una conferencia de don Antonio Gil Muñiz. *La Voz*. Cordoba, 11 de marzo de 1928. № 3098, año IX. P. 11.

26. Noticias. Se cierra el ciclo de conferencias de «Norte de Madrid». *La Libertad*. Madrid, Miercoles 16 de mayo de 1928. № 2544, año X. P. 7.

27. Desde Villamanrique. *El Liberal*. Sevilla, Jueves 15 de noviembre de 1928. № 10341, año XXVIII. P. 2.

28. Imposicion de una medalla al maestro y entrega de dotes infantiles. *Nuevo Dia. Diario de la Provincia de Caceres*. Jueves 20 de junio de 1929. № 866, año IV. P. 7.

29. La vida en la region. De Sueca. Conferencia. *Las Provincias. Diario de Valencia*. Viernes 30 de agosto de 1929. № 19626, año 64. P. 6.

30. Curso de conferencias de Maria de Maeztu en la Hispano-Cubana. *Diario de la Marina*. La Habana, Lunes 23 de diciembre de 1929. № 356, año XCVII. P. 10.